

EDWARD W. SAİD'İN ORYANTALİZM KİTABINA YİRMİ BEŞ YIL SONRA YENİDEN BAKIŞI

Adem EFE*

GİRİŞ

Edward W. Said, *Oryantalizm* adlı önemli kitabını 1978 yılında yayınlamıştır. Kitap yayımlandıktan sonra olumlu ve olumsuz yoğun bir ilgiye mazhar olmuştur. Öyle ki bu kitapla birlikte oryantalizm konusunda söylenecek her söz; yazılacak her yazı öyle ya da böyle ondan bahsetmek zorunda kalmıştır.

Said bu kitabında öz olarak, Batılı akademik ve entelektüel çevrelerin Ortadoğu'ya ve özellikle İslam dünyasına ilişkin görüş ve değerlendirmelerinin yanlı ve yanlış olduğunu iddia etmiştir. Ona göre oryantalizm, Batılı güçlerin, İslam dünyası üzerinde hakimiyet kurma veya sömürgecilik faaliyetlerini devam ettirme çabasından başka bir şey değildir. Onun bir başka deyişle oryantalizm ile emperyalizm daima yan yana gitmiştir.

E. W. Said, oryantalizm konusuna bir doğulu olarak "öteki" cephesinden bakmış, deyim yerindeyse oryantalistlerin kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden olsa gerek kitap yayınlanır yayınlanmaz batılı akademik ve entelektüel çevrelerin büyük tepkisini çekmiş ve onların eleştirilerine maruz kalmıştır.¹

Edward W. Said, 1985'lerde, kitabı hakkında eleştirmenlerin kendisini yönelttikleri sorulara cevap verici mahiyette bir "Oryantalizm'e Yeniden Bakış" yazısı yayınlamıştır.² Aşağıda çevirisini sunacağımız yazı da Oryantalizm kitabının

*Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.. ademefe@ilahiyat.sdu.edu.tr

¹ Oryantalizm üzerine eleştiriler hakkında bkz. James Clifford, *The Predicament of Culture*, Harvard Univ. Press, Cambridge 1988; Bernard Lewis, *Islam and the West*, Oxford Univ. Press, 1993; John M. Mackenzie, *Orientalism: History, Theory and Arts.*, Manchester Univ. Press, Manchester 1995; J. J. Clarke, *Oriental Enlightenment*, Routledge, London 1997, (Çırakman'dan naklen) ayrıntılı bilgi için bkz. Aslı Çırakman, "Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi", *Doğu-Batı*, Yıl: 5, S:20, Eylül-Ekim 2002, s. 181-197; Diğer okumalar için bkz. Ahmet Ulvi Türkbağ, "Şark'a Dair: Miladın 24. Yılında Şarkiyatçılık", *Doğu-Batı*, Yıl: 5, S:20, Eylül-Ekim 2002, s. 199-209; Recep Alpyağlı, "Temsil'in Sorunları ve Edward Said'in Oryantalizme İlişkin Analizlerinin Gücü", *Marife*, Yıl: 5, S:3, Kış 2002, s. 219-228, (çev.).

² "Oryantalizm'e Yeniden Bakış", *Oryantalizm*, Çev.:Selahaddin Ayaz, Pınar Yay., 2. Baskı, İstanbul 1989, içinde s. 515-540; bir başka çevirisi için "Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek", *Kış Ruhu*, *Edward Said'den Seçme Yazılar*, Haz. ve Çev.:Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2000, içinde s. 69-86, (çev.).

yayınlanmasından yirmi beş yıl geçmiş olmasına karşın hâlâ eleştiri, polemik ve yanlış anlamaların devam edip gitmesi dolayısıyla kaleme alınmış son bir "yeniden bakış" denemesidir.

1-EDWARD W. SAİD KİMDİR?

Edward W. Said, 1935 yılında Kudüs'te doğmuştur. Anne ve babası Filistinli olan Said'in önadının (Edward) bir İngiliz ismi olmasında annesinin 1935'lerde Galler Prensi'ne olan hayranlığı etkili olmuştur. Babasının I. Dünya Savaşı sırasında askerliğini Fransa'da, Amerikan Keşif Kuvvetlerinde yaparken ABD vatandaşlığını kazanması, ABD'ye gitmesi ve orada birkaç yıl okuması onun daha sonraki hayatı üzerinde etkili olacaktır.

Kahire Victoria Koleji'nde lise öğrenimine devam ederken sorun çıkardığı gerekçesiyle bu okuldan uzaklaştırılan Said, babası tarafından ABD'deki Massachussettes Mount Hermon School'a gönderildi. Victoria Koleji'nde iyi bir eğitim aldığı için bu okulda dereceye girmeyi başarmıştır. Üniversite öğrenimini Princeton ve Colombia Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı üzerine yaptı.

1963'te Colombia Üniversitesi'nde ders vermek üzere New York'a geldiğinde egzotik ama özel bir dikkat gösterilmesi gerekmeyen Arap kökenli biri olarak görülen Said, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra bir Filistinli olması nedeniyle büyük değişim geçirdi ve az da olsa siyasal olayların içinde yer almaya başladı. 1970'li yıllara geldiğinde hem Batı hem de Araplar adına konuşmak zorunda kalan biri konumuna geldi. Böylesi zor bir durumdan çok sesli bir biçimde düşünmeye ve yazmaya başlayarak kurtulmayı kısmen başardı. Bununla birlikte Arap dünyasında Filistin yüzünden bir çok hakarete maruz kaldı. Yahudi Savunma Konseyi kendisini Nazi ilan etti. Üniversitedeki odası kundaklandı, kendisi ve ailesi sayısız ölüm tehditleri aldı. Bütün bunlara rağmen ünü kötü olan Filistin davasına bağlı olduğunu ilan etmekten çekinmedi. 1977'de Filistin Kurtuluş Örgütü'nün parlamentosu görevini gören Filistin Ulusal Konseyi üyesi seçildi. 1991'de başlayan Oslo, yani İsrail ile masa başında anlaşabilmek için Filistin halkının meşru haklarından taviz verme sürecine şiddetle karşı çıktığından, Konsey'den istifa etti. Filistin halkına desteğini son günlerine kadar devam ettirdi.

Akademik hayatına gelince Said, 1974'te Harvard'da Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde konuk öğretim üyesi olarak, 1975'te Stanford Davranış Bilimleri İleri Araştırmalar Merkezi'nde burslu araştırmacı olarak, 1979'da John Hopkins Üniversitesi Beşeri Bilimler Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Arab Studies Quarterly'de editörlük yaptı. New York'taki Dış İlişkiler Konseyi, Amerikan Sanatlar Akademisi ve PEN yönetim kurulu üyeliklerini yürüttü. 1976'da Harvard Üniversitesi Bowdoin Ödülü'nü, 1994'de ise Lionel Trilling Ödülü'nü aldı.

Lisans ve lisans üstü eğitiminde edebiyat, felsefe ve müzik dersleri alan Said müzikolog, verimli bir denemeci, düşüncesi ve tavır alışları coşkunkluk doğuran bir düşünür olarak tarihteki yerini almıştır.

Said, 24 Eylül 2003 tarihinde uzun süreden beri çekmekte olduğu lösemi hastalığına yenik düşerek 68 yaşında vefat etmiştir.

Entelektüelliğin bütün vasıflarına sahip olan Said, İngilizce, Fransızca ve Arapça biliyordu. *The Guardian*, *Le Monde Diplomatique* ve *el-Hayat* ve *el-Ahram* gazetelerinde Arap ve İslam dünyası üzerine çok sayıda makale yazmış olan düşünürün çok

sayıda kitabı vardır.⁸

2-ESERLERİ:

2.1-Fransızca yayınlanmış kitap ve bazı makaleleri:

- A contre-voie*, Le Serpent a Plumus, Paris 2002.
- Culture et imperialisme*, Fayard, Paris 2000.
- İsrael-Palestine, l'egalite ou rien*, La Fabrique, Paris 1999.
- L'Orientalisme, Orient créé par L'Occident*, Le Seuil, Paris 1997.
- Des intellectuels et du Pouvoir*, Paris, Seuil 1996.
- Nationalisme, Colonialisme et litterature*, Presses Universitaires de Septention, Villeneuve d'Ascq 1995.
- "Voix de la cause palestinienne, s'est eteint a New York"*, *Le Monde*, 25 Septembre 2003.
- "L'Autre Amerique"*, *Le Monde Diplomatique*, Mars 2003.
- "L'Appel de la Palestine"*, *Le Passant Ordinaire*, N. 40-41, Mai Septembre 2002.
- "Barenboim brise le tabou Wogner"*, *Le Monde Diplomatique*, Octobre 2001.
- "Albert Camus, ou l'inconscient colonial"*, *Le Monde Diplomatique*, Novembre 2000.
- "Ma rencontre avec Jean-Paul Sartre"*, *Le Monde Diplomatique*, Semtembre 2000.
- "La trahision deas intelletuels"*, *Le Monde Diplomatique*, Aout 1999.
- "İsrael-Palestine, une troisieme voie"*, *Le Monde Diplomatique*, Aout 1998.
- "La Palestine n'a pas disparu"*, *Le Monde Diplomatique*, Mai 1998.
- "Victimes consentantes"*, *Le Monde Diplomatique*, Novembre 1994.

2.2-İngilizce yayınlanmış kitap ve bazı makaleleri:

- Beginnig: İntention and Method-Basic Books*, New York 1975.
- The Questions of Palestine*, Time Books, New York 1979.
- Orientalism*, Routlodge&Kegan Paul, Londres 1980.
- Covering İslam: How the Media and Experts Determine How We See the Rest of World*, Pantheon, New York/Roudlodge&Kegan Paul, Londres 1981.
- The World, the Text and the Critic*, Harward University Press, Cambridge (Massachusettes) 1983.
- After the last Sky: Palestinian Lives*, Pantheon, New York/Faber, Londres 1986.
- Bloming the Victims: Spurious Scholarship and the Palestinian Question*, Verso, Londres 1988.
- Musical Elaborations*, Colombia Universty Press, New York 1991.
- Nationalism, Colonialism, and Litterature*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1993.
- Culture and İmperialism*, Knopf/Random-Hause Newyork 1993.
- Representations of the İntellectual: The 1993 Reith Lectures*, Pantheon Books, New York 1994.
- The Politicis of Dispossesion: The Struggle for Palestinian Self-Determination, 1960-1994*, Pantheon Books New York 1994.
- Peace and a Its Discontents. Essays on Palestine in the Middle East Peace Process*,

⁸ E:W: Said'in hayatı ve eserleri için bkz. Eric Rouleau, "Edward Said, temoin et Cassandra", *Le Monde Diplomatique*, Avril 1996, s. 6; Gilles Perrault, "Un homme a port", *Le Monde Diplomatique*, Mai 2002, s. 35; Edward Said, "Dünyalar Arasında", Haz. ve Çev.:Tuncay Birkan, *Kış Ruhu Edward W. Said'den Seçme Yazılar*, Metis Yay., İstanbul 2000, içinde s. 13-27; Eddie Yeghiayan, "Edward W. Said: A Bibliography", <http://sun3.lib.uci.edu/indiv/scctr/Wellek/said>, 10.12.2003, (çev.).

- Preface de Christopher Hitchens Nintage, New York 1995.
- The Pen and the Sword; Conversations with David Barsamian, Common Lourage Press, Monroe (Maine) 1994.
 - Out of Place: A Memoir, Knopf, New York 1999.
 - The End of The Peace Process: Oslo and After, Pantheon Books, New York/Granta, Londres 2000.
 - Reflections on Evile: and Other Literary and Culturel Essays, Granta, Londres 2001.
 - Unholy Wars: Afghanistan, America and İnternational Terrorism, Pluto Press, Londres 2002.
 - Culture and Resistance: Conversation With Edward W. Said, South End Press, Cambridge (Massachusettes) 2003.
 - "The End of Oslo", Al-Ahram Weekly Online, 12-18 October 2000, N. 503.
 - "What Price Oslo?" Al-Ahram Weekly Online, 14-20 Mars 2002, N. 577.

2.3-Türkçe'ye çevrilmiş kitapları:

- Haberlerin Ağında İslam, Çev.:Alev Alatlı, Pınar Yay., İstanbul 1984.
 - Filistin Sorunu, Çev.:Alev Alatlı, Pınar Yay., İstanbul 1985.
 - Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Çev.:Selahattin Ayaz, Pınar Yay., 2. Baskı, İstanbul 1989.
 - Oryantalizm, Çev.:Nezih Uzel, İrfan Yay., İstanbul 1998.
 - Şarkiyatçılık, Çev.:Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 2001.
 - Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın (F. Jameson'la birlikte), Çev.:Şen Süer Kaya, Kabalcı Yay., İstanbul 1993.
 - Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı, Çev.:Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul 1995.
 - Kültür ve Emperyalizm, Çev.:Necmiye Alpay, Hil Yay., İstanbul 1998.
 - Oryantalizm Eleştirileri, Çev.:İslam Özkan-Süleyman Şahin, İlk Bahar Yay., İstanbul 2000.
 - Kış Ruhu Edward W. Said'den Seçme Yazılar, Çev.:Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2000;.
 - Yeni Binyılda Filistin Sorunu, Çev.:Ahmet Cüneyt-Ali Kerem-Nuri Ersoy, Aram Yay., 2002.
 - Freud ve Avrupalı Olmayan, Çev.:Erol Mutlu, Aram Yay., İstanbul 2004.
 - Yersiz Yurtsuz, Çev.:Aylin Ülçer, İletişim Yay., İstanbul 2004.
- Bu kısa girişten sonra, E. W. Said'in, Oryantalizm kitabı üzerine kaleme aldığı son yazısına geçebiliriz.

3-EK: YİRMİ BEŞ YIL SONRA ORYANTALİZM'E YENİDEN BAKIŞ⁴

Dokuz yıl önce *Oryantalizm'e*.⁵ bir sonsöz yazdım.⁶ Bu yazımda hem 1978'de yayınlanmış olan kitabım hakkında yapılan polemikler üzerinde duruyor, hem de doğu nasıl sunuluyor; doğunun gösterilme biçimi üzerindeki incelemelerimin git gide yanlış yorumlandığı üzerinde duruyordum. Tepkimin ironiye öfkeden daha yakın

⁴ Bu çeviri, E. W. Said'in "L'humanisme, dernier rempart contre la barbarie", adıyla *Le Monde Diplomatique*, septembre 2003, s. 20-21'de yayınladığı makalesinden yapılmıştır. Çevirinin ortaya çıkmasındaki katkılarından dolayı Kubilay Aktulum hocaya ve arkadaşlarıma teşekkür ederim (çev.).

⁵ *L'Orientalisme, L'Orient créé par l'Occident*, Seuil, Paris 1997.

⁶ Adı geçen sonsöz için bkz. "Afterword to the 1995 Printing", *Orientalism, Western Conceptions of the Orient*, Penguin Books, New York 1995, s. 329-354, (çev.).

olması benim artık yaşlandığımı gösteriyor. Siyasal, entelektüel ve kişisel iki akıl hocam olan Ahmed İkbâl ile İbrahim Ebu Lughod'un⁷ yakın zamanlardaki ölümleri bana üzüntüyü ve dayanmayı, aynı zamanda inatla ilerleme isteğini öğretti.

*A contre-voie*⁸ adlı yaşam öyküm büyüdüğüm tuhaf ve çelişkili dünyaları betimliyor; gençliğim sırasında Filistin'de, Mısır'da ve Lübnan'da maruz kaldığım bazı şeyler konusunda önemli fikirler veriyor. Bu yaşam öyküm 1967'de başlayan, altı gün savaşlarından sonra, siyasete girişimin başlangıcından önce duruyor. *Oryantalizm* çağdaş tarihin çalkantılarına çok daha yakındır. Kitap, 1975'li yıllarda başlayıp 1990'lara kadar devam eden Lübnan'daki iç savaşın betimlemesi ile başlıyor. Bu iç savaşın yol açtığı şiddet ve kan gölü bugüne kadar devam ede gelmiştir. Oslo'da başlatılan barış süreci başarısız olmuş, ikinci intifada patlak vermiş; Filistinliler Gazze seridindeki Batı Şeria topraklarının yeniden işgal edildiğinde olduğu gibi, korkunç acılara maruz kalmışlardır.

İntihar saldırıları olayları, iğrenç, tüyler ürpertici ve kıyametimsi sonuçlara yol açıyor. 11 Eylül 2001 ve onun devamı olan Irak ve Afganistan'a karşı başlatılan savaşlardan az da korkunç değil. Ben bu satırları yazdığım sırada Irak'ın Amerika ve İngiltere tarafından illegal emperyal işgali korkunç etkileriyle devam ediyordu. Bütün bunlar bitmek bilmez, yatışmaz ve geri döndürülemez "medeniyetler çatışması"nın bir parçası olarak kabul ediliyordu. Ben bu düşüncenin yanlışlığını yazıyorum.

Amerikalıların Yakın-Doğu, Araplar ve İslam hakkındaki genel anlayışlarının öncekine nazaran biraz değiştiğini söylemek isterdim. Fakat ne yazık ki durum hiç de böyle değil. Görünüşe bakılırsa birçok sebepten dolayı Avrupa'da durum daha iyi gibi görünüyor. ABD'de anlayışların sertleşmesi, genelleştirmelerin ve içinde zafer olan klişelerin gitgide artması, "biz üstünüz" anlayışı, katı bir gücün "ötekilere" ve ayrımcılara karşı bu şekilde güç kullanımına neden oldu. Irak'taki kütüphanelerin ve müzelerin yıkılıp yağmalanması bu anlayışın bir sonucudur.

Liderlerimiz ve onların entelektüel uşakları, görünüşe bakılırsa, tarihi anlama yeteneğinden yoksunlar. Kara tahtayı siler gibi her şeyi silip oraya kendi geleceğimizi yazalım ve "aşağıdaki" halklara kendi hayat tarzımızı benimsetelim diye, tarihi yeniden yazmak istiyorlar.

3.1-HABERCİLERİN APTALLAŞTIRICI BİLİNÇSİZLİĞİ

Washington'daki veya başka yerdeki yüksek düzeydeki sorumluların Yakın-Doğudaki sınırları yeniden çizmekten bahsettiklerini duyuyoruz. Sanki bu denli eski toplumların, bu denli çeşitli halkların bir kutudaki patlamış mısırlar misali çalkalanabileceği gibi. XVIII. yüzyılda Napolyon'un Mısır'ı işgalinden bu yana onlarca defa gündeme gelen bu mitik yapılanma durumu, "Doğu" ile birlikte sık sık gündeme gelmiştir. Her defasında tarihin sayılamaz çökeltisi sonu olmayan öyküler, kültürlerin şaşırtıcı çeşitliliği, bireylerin ve dillerin çeşitliliği bütün bunlar süpürüldü, unutuldu,

⁷ Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi profesörü Ahmed İkbâl, 1933'te Hindistan'da doğmuş, 1999'da Pakistan'da ölmüştür. O hayatını Cezayir, Filistin ve Vietnam halklarının özgürlüğü için mücadeleye adamıştır. İbrahim Ebu Lughod ise 1929'da doğmuş ve 2001'de ölmüştür. O da çok genç yaşlarda Filistin'in bağımsızlığı için mücadeleye girişmiştir. Siyaset bilimi diploması olan yazarın çok sayıda kitabı vardır. Onlardan birkaçı: *Transformation of Palestine*; *-Palestinian Rights: Affirmation and Denial*; *-Profile of the Palestinian People et The Arab-Israeli Confrontation of June 1967: An Arab Perspective*.

⁸ *Le Serpent a plumes*, Paris 2002. Bu kitap, *Yersiz Yurtsuz*, Çev.:Aylin Ülçer, İletişim Yay., İstanbul 2004, adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (çev.).

çöle gömüldü. Bağdat'tan çalınan hazineler gibi, her türlü anlamdan yoksun, içleri boşaltılmış parçalara dönüştürüldü.

Bana göre tarihi yapanlar kadınlar ve erkeklerdir. Fakat tarih aynı zamanda yıkılıp yeniden yazılabilir. Sessizce, unutmalarla, dayatılan biçimlerle, hoş görülen yozlaşmalarla tarih olabilir. O biçimde ki, "bizim" Doğu yakamız veya bizim "Doğu" "gerçekten" bizim ki, onu ele geçirip, onu yönetebiliriz. Ben savunacak "gerçek" bir Doğu'nun olmadığını yeniden söylemeliyim. Buna karşılık bu halkların oldukları ve olmak istedikleri şey konusunda kendi görüşlerini savunma hakları oldukları görüşüne büyük saygı duyuyorum.

Planlanmış saldırılar yoğun bir şekilde, gericilikle, demokrasinin olmayışı ve kadın haklarına karşı kayıtsız kalmakla suçlanarak, çağdaş müslümanlara ve Arap toplumlarına karşı başlatıldı. O denli ki modernite bize unutturuyor, aydınlanma, demokrasi gibi kavramların, bahçeye gizlediğimiz ve daha sonra paskalya sonunda hepimizin bulduğu paskalya yumurtaları gibi, hiçbir zaman yalın ve tekbiçimli, basit kavramlar olmadıklarını bize unutturuyor bu saldırılar. Yaşayan en küçük bir kavrama sahip olmadan (sıradan insanların dilinden anlamadan), dış siyaset adına konuşan bu baş döndürücü, şaşırtan, genç habercilerin bilinçsizliği, Amerikan gücüyle az bulunan serbest demokrasi pazarının oluşturulmasına hazır çorak bir alan ortaya çıkardı. Arap dünyasının çok ihtiyaç duyduğu, demokrasinin yaratacağı etki üzerine tumturaklı sözler söylemek için Arapça, Farsça ya da Fransızca bilmek gereksizdir.

Bir arada yaşama ve ufuklarının genişlemesi amacıyla öteki kültürleri anlama isteğinin egemen olma isteğiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu emperyalist savaş- seçilmemiş Amerikan sorumlularından küçük bir grup tarafından tezgahlanan ve dünyada ender bulunan kaynaklar üzerinde egemen olma iradesine bağlı dünya egemenliğini eline geçirme iradesine, güvenlik kontrolü nedenleriyle olarak, çoktan yıkılmış, üçüncü dünyalı bir diktatöre karşı yöneltmiş, hazırlanmış olan- kuşkusuz tarihin entelektüel felaketlerinden biridir. Bu savaş özellikle oryantalistlerce haklı çıkarılmış ve hızlandırılmıştır. Bu oryantalistler araştırmacı ruhuna ihanet etmişlerdir. Bernard Lewis ve Fuad Acemi gibi Arap ve müslüman dünyası uzmanları, Pentagon ve M. Georg W. Bush üzerinde büyük bir etki yaratmışlardır. Onlar, şahinlerin "Arap ruhu" veya "İslam'ın seküler gerilemesi" kadar grotesk düşüncelerle düşünmelerine yardım etmişlerdir.

Günümüzde Amerikan kitapçıları "İslam ve Terörizm", "Açıklanan İslam", "Arap Tehdidi", "İslamcı Komplo" gibi çarpıcı başlıklı kalın kitap ciltleriyle doludur. Bu kitaplar, sözde garip doğulu halkların ruhunu gören uzmanlardan bilgileri alınmış, siyasi polemikçiler tarafından yazılmıştır. Polemikçiler Amerika'yı yabancı şeytanlara karşı harekete geçirmek için doğruluğu olmayan aynı genellemeleri tekrar edip duruyorlar Bunları yaparken de CNN ve Fox News gibi tv. kanallarının ve çok sayıda Evanjelik ve muhafazakâr radyo kanallarının, tabloid ve saygın gazetelerin desteğini alıyorlar. Oryantalist dogmanın özünü oluşturan, uzak ülkelerin toplumları bizim gibi değil, bizim değerlerimizi kabul etmiyorlar gibi klişeler özenle sürdürülmeseydi savaş patlak vermezdi. Güçlü olanların, Malezya ve Endonezya'da, Hollandalı fetihçiler; Hindistan, Mezopotamya, Mısır ve Batı Afrika'daki İngiliz orduları; Kuzey Afrika ve Hindi Çin'deki Fransız askerleri gibi, kendi hesaplarına çalışan benzer araştırmacıları var. Pentagon ya da Beyaz Saray'a danışmanlık yapan kişiler, güç veya şiddetin kullanılması için aynı klişeleri, aynı basmakalıp düşünceleri, aynı açıklamaları kullanıyorlar: "Sonunda bu insanlar gücün dilinden anlarlar" diye koro halinde,

tekrarlıyorlar. Bu danışmanlara, Irak'ta, özel girişimciler ordusu da eklenir. Irak'ta bu girişimciler ordusuna okul kitaplarının yayınlanmasından anayasanın oluşturulmasına kadar, siyasal hayatın oluşturulmasından petrol endüstrisinin yeniden yapılandırılmasına kadar her şey emanet edilecektir.

Her yeni imparator kendinden önce gelenlerden farklı olduğunu iddia eder; koşulların istisnai olduğunu; misyonunun uygarlık getirmekten, demokrasi ve düzeni oluşturmaktan ibaret olduğunu; gücün son kertede kullanılacağını söyler. En üzücü olanı da başkalarını düşünen veya iyiliksever imparatorluklardan söz edecek ve tatlı sözler söyleyecek hoşgörülü entelektüellerin, her zaman bulunacak olması.

Kitabımın yayımlanmasından yirmi beş yıl sonra, Oryantalizm, bize, Napolyon'un iki yüzyıl önce Mısır'a girmesinden beri modern oryantalizmin kaybolup kaybolmadığını veya hâlâ sürüp sürmediğini gösteriyor. Araplara ve müslümanlara, imparatorluğu yıpratma konusunda ısrar ve kurbanbilimin (victimologie) sadece kendi güncel sorumluluklarından kaçma aracı olduğunu göstermekten başka bir şey olmadığı söyleniyordu. Çağdaş oryantalist "yenildiniz, yanıldınız" diye bunu doğruluyordu.

Her şey Napolyon Bonapart ile başladı, Kuzey Afrika'nın fethi ile oryantalist çalışmaların gelişmesi ile devam etti. Aynı tip araştırmalar, 20. yüzyılın başında Vietnam'da, Mısır'da ve Filistin'de; petrolün kontrolü için mücadele ile Körfez'de, Irak'ta, Suriye'de Filistin ve Afganistan'da gelişti. Kısa bir ilerlemeci bağımsızlaştırma sürecinin içinden geçerek, askeri darbeler dönemi içinde ayaklanmalar, sivil savaşlar, dinî bağnazlıklar, akıldışı çatışmalar ve mutlak kabalığın dönüşü ile son "yerli" gruplara karşı sömürgecilik karşıtı farklı milliyetçilikleri ortaya çıkardı. Bu evrelerin her biri öteki konusunda indirgemeci imajları ve kısır tartışmalarıyla sahte bir vizyon ortaya çıkaracak.

3.2-DÜŞÜNCENİN ZİNCİRLERİNİ KIRMAK

Oryantalizm ile olası mücadele alanlarını geliştirmek ve bir düşünce ve daha derin bir analiz ile uzun vadede bizi tutsak eden, kısa akıldışı öfke anlarının yerine bunları koymak suretiyle sözü, hümanist bir eleştiriye getirmek istiyorum. Böylelikle ben adını yeltendiğim şeyin adını hümanizma olarak adlandırdım, postmodern sofistek eleştirmenler tarafından küçümsenerek reddedilmesine karşın, inatçı birisi olan ben, hümanizma sözcüğünü kullanmaya devam ediyorum.

Hümanizma ile tarihsel ve ussal bir düşünceyi kullanmak amacıyla düşüncemizin zincirlerini kırmaya iten William Blake'in kullandığı irade aklıma geliyor. Hümanizma aynı zamanda diğer araştırmacılar, diğer toplumlar ve diğer dönemler ile bir topluluk duygusu içinde, dünyadan kopuk olmayacak biçimde sürdürülüyor. Her bir alan diğer bütün alanlara bağlıdır ve dünyada olup biten hiçbir şey bütün dış etkilerden tecrit edilmiş, ârî bir biçimde kalamaz. Haksızlıktan ve ızdıraptan bahsetmeliyiz ama bunu geniş bir biçimde, büyük ölçüde tarih, kültür ve sosyo-ekonomik gerçeklik dairesine dahil olan bir bağlamda ele almalıyız. Bizim rolümüz tartışma alanını genişletmektir.

Otuz beş yıl boyunca, hayatımın büyük bir bölümünü, Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkını savunmakla geçirdim. Fakat bunu hep, Yahudi halkının cinayetlerden soykırma varıncaya kadar her türlü acılarını göz önünde tutarak yapmayı denedim. Benim gözümde en önemli olan şey şudur: Filistin ile İsrail arasında eşitlik için mücadelede tek bir insanî hedef, ortak birliktelik olmalıdır;

ortadan kaldırma ya da dışlama değil.

Oryantalizm ile modern semitizmin köklerinin ortak olduğunu göstermem bir rastlantı değildir. Her türden bağımsız entelektüel için, basitleştirici, karşılıklı düşmanlığa dayanan Ortadoğu'da ve başka yerlerde uzun süreden beri geçerli olan değişme modelleri oluşturmak hayati bir zorunluluktur.

Edebiyat alanında çalışan bir hümanist olarak ben, kırk yıl önce Almanya'da temelleri 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına uzanan karşılaştırmalı edebiyat eğitimi alamayacak kadar yaşlıydım. Bu alanda Napoliten dilbilimci ve felsefeci Giambattista Vico'nun temel katkısını hatırlamak lazım. Vico'nun düşünceleri Herder ve Wolf gibi iki Alman düşünürünü etkilemiştir.- Bu ikisinin düşünceleri Goethe, Humboldt, Dilthey, Nietzsche, Gadamer ve nihayet 20 yüzyılın büyük filozofları Eric Auerbach, Leo Spitzer ve Ernst Curtius tarafından devam ettirilmiştir.

Günümüz neslinin gençleri için filoloji ömrünü bitirmiş bir bilim dalıdır. Oysa filoloji en temel ve yaratıcı yorum yöntemlerinden biridir. Filolojinin en hayranlık verici örneği Goethe'nin İslam'a özellikle Hafız'a olan ilgisidir- bu güçlü tutku Goethe'yi *Batı Divan'ını (West-östlicher Diwan)* yazmaya götürdü. Aynı tutku Dünya Edebiyatı (litterature du monde) üzerine düşüncelerini etkileyecekti. Onun bu düşüncesi dünyadaki bütün edebiyatları incelemesi sırasında bu edebiyatların bir senfoni olduğundan yola çıkarak, bütünü gözden uzak tutmadan her yapıtın kendi bireyselliğini açığa çıkarabileceğimiz şeklinde idi.

Alaycı bir biçimde küreselleşen dünyamız Goethe'nin fikirlerinin engellemeyi çalıştığı şu standartlaşmaya doğru ilerliyor. 1951'de yayınlanan, *Dünya Literatürünün Filolojisi (Philologie der Weltliteratur)* adlı denemesinde Erich Auerbach aynı zamanda soğuk savaşı ortaya çıkaran savaş sonrası döneminin başındaki bu gelişmeye karşı çıktı. Büyük kitabı *Mimesis*- bu kitabı savaş sırasında, İstanbul'a sığınıp roman dillerini öğrettiği sıralarda yazmış, 1946'da Bern'de yayınlamıştı- Homere'den Virginia Woolf'a kadar Batı edebiyatında temsil edilmiş gerçekliğin ve çeşitliliğin bir vasiyeti olmak uğraşındaydı. 1951'deki denemesini yeniden okunduğunda, Auerbach'ın bu büyük kitabının, metinlerin filolojinin verileriyle, somut, duyarlı ve sezgisel bir biçimde analiz edildiği döneme coşkulu bir seslenme olduğunu anlarız. Bu dönem birçok dilin öğrenilmesinin anlamaya katkısı olan bir dönemdir, Goethe, kendine özgü anlayışı ile İslamî literatürün önde gelen ismiydi.

Auerbach ve öncekilerin sözünü ettikleri ve uygulamaya çalıştıkları gibi, Dante gibi bir yazarın ne söylediğini anlamak için olayları basit bir şekilde üst üste yığmanın uygun bir yöntem olmaması gibi tarihi ve dilleri bilmek çok önemli olmakla birlikte hiçbir zaman yeterli gelmez. Filolojik bir yaklaşım subjektif ve empatik bir biçimde yazarın ve döneminin perspektifinden metnin içine girmeye dayanır.

Bir başka zaman veya başka bir kültürle uyumsuzluk gösteren ya da ona düşman olan dünya edebiyatına dayanan filoloji, derinden derine hümanist düşünceyi kapsıyor, kendini cömertçe sergiliyordu. Misafirserverlik kelimesini kullanmam daha doğru olabilir. Araştırmacı kafasında etken biçimde ötekine bir yer açmalıdır. Bu yaratıcı düzlemde ötekine yer açma düşüncesi, yabancı ve uzak kalsa bile araştırmacının misyonunun en önemli boyutudur.

Almanya'da bütün bunlar sarsılacak, ardından ulusal-sosyalizm tarafından yıkılacaktır. Auerbach, savaştan sonra üzgün bir biçimde, fikirlerin standartlaşması, bilgilerin git gide özgül bir biçim alması bu türden bir araştırma işlerinin bıkılmaz temsilcisi olan anket işini yavaş yavaş daralttı. Daha da sarsıcı olanı, 1957'de

Auerbach'ın ölümünden bu yana hümanist araştırmanın hem düşünce hem de pratik olarak odağından sapmış olmasıdır. Gerçeği söylemek gerekirse, öğrencilerimiz okumak için yeterli çabayı göstermiyor; okumak yerine internet üzerindeki kitle iletişim araçları vasıtasıyla sağlanan bölük pörçük bilgilerle yetiniyorlar.

Bu işin daha da ciddi yanı var. Eğitim, bugün, medya aracılığıyla yayılan dinî ve millî gelenekçiler tarafından tehdit ediliyor. Medya, tarih-dışı ve sansasyon yaratacak bir biçimde uzak elektronik savaşlar üzerinde odaklanıyor. Medya seyircilere "cerrahi incelik" izlenimi veriyor ve böylelikle de modern savaşın yarattığı müthiş acıları ve yıkımları gizliyor. Halkın öfkesini canlı tutmak için, bilinmeyen bir düşmanı (Doğu'yu) şeytan kılıfına sokarak, "terörist" damgası vuruyorlar; insanların dikkatlerini gazetelerdeki, televizyonlardaki olumsuz görüntüler üzerine odaklıyorlar, kriz ve güvensizlik dönemlerinde, 11 Eylül saldırıları sonrası gibi, insanları kolaylıkla yönlendiriyorlar.

Hem Amerikalı hem Arap olarak dünyayla ilgili olarak (Dünya konusunda basitleştirmeci vizyonu hiçbir zaman göz ardı etmemeyi), Amerika'nın Arap ve İslam dünyasındaki politikasını tanımlamak için Pentagon'da çalışan bir avuç sivil tarafından üretilmiş olan okurdan istemek zorundayım. Terör, önleyici savaş gibi gerekçelerle tarihin en büyük bir askerî bütçesiyle mümkün dayatılan rejim değişiklikleri, Amerikan hükümetinin izlemiş olduğu politikayı haklı çıkarmak için medya tarafından üretilen "sözde uzmanların" Pentagon'da tartıştıkları tek düşüncedir. Düşünce, tartışma, rasyonel akıl yürütme, laik vizyona dayanan ahlakî ilkelere göre insanlar kendi tarihlerini kurarlar. Fakat bütün bunlar bırakılıp onların yerine soyut fikirler ikame ediliyor. Elbette ki bu soyut fikirler Amerika'nın veya Batı'nın ayrıcalığını yüceltirken öteki kültürleri küçümseyici tavır içine sokuyor.

3.3-LAİK VE RASYONEL BİR DÜNYA SÖYLEMİ

Belki de okur beni hümanist yorumla, özellikle teknolojik olarak ilerlemiş önceden eşi benzeri olmayan bir güç ile hem internete hem de F-16'lara sahip; M. Donald Rumsfeld ve M. Richard Perle gibi tekno-politik uzmanlar tarafından yönetilen bir toplumu onaylayan, dış politikada hızlı geçişler yapan biri olmakla suçlayacak. Fakat yolda kaybettiğimiz şey insan hayatının birbirine bağımlılığı ve yoğunluğudur. Bunlar ne bir formüle indirgenebilecek ne de konu dışıdır diye bir kenara atılabilecek şeylerdir.

Küresel tartışmanın görünüşü işte bu. Arap ve İslam ülkelerinde durum hiç de iyi değildir. Gazeteci Roula Khalaf'ın harika bir yazısında⁹ gösterdiği gibi, bölge Amerikan karşıtlığına kayıyor. Gerçekten de Amerikan toplumu olan şeye fazla anlayış göstermiyor Kendileri açısından ABD'nin tutumu üzerinde etkili olamayan hükümetler, bütün enerjilerini kendi halklarını bastırmaya ve kontrol etmeye ayırıyorlar. Bunun sonucunda da öfkenin yükselişi, güçsüz beddualar toplumları açmaya yaramıyor. İnsanlık tarihi ve gelişmesi konusundaki laik vizyon, bastırmalarla, başarısızlıkla ve ayrıca ezbere dayalı İslamcılık ile öteki modern bilginin rakip biçimleri olarak algılanan her şeyin silinmesi ile her şeyi yok etti.

İslamî ictihat geleneğinin ya da kişisel yorumlamanın git gide kaybolması çağımızın kültürel felaketlerinden en önemlisi olmuştur. Bu geleneğin kaybolması beraberinde her türlü eleştirel düşüncenin kaybolmasına yol açmış; çağdaş dünyanın ortaya çıkardığı sorunlara karşı kişisel çözüm üretme yollarını tıkamıştır.

⁹ *The Financial Times*, Londres, 4 septembre 2002.

Bir yandan saldırgan bir neo-oryantalizmin içine öte yandan da katı bir hoşgörü-süzlüğün içine düşerek, kültürel dünyanın gerilediğini ileri sürmüyorum. 2002 Ağustosunun sonunda Johannesburg Birleşmiş Milletler Zirvesi, bütün sınırlamalara rağmen, evrensel bir seçim bölgesini ilan ederek, ortak bir küresel sorun alanının doğuşunu koymuştur. Buna göre tek kutuplu bir dünya kavramına yeni bir soluk verilecek; Amerika tek başına bütün dünyada olup biten olayları belirleyecektir. Fakat bu noktada kabul etmek gerekir ki küreselleşmiş dünyamızın karmaşık birliğini iyi bir şekilde hiçbir kimse tanıyamaz, parçalarından her birine entegre olmuş özelliği bu parçalardan her birinin yalnızlaşmasını güçleştirse bile.

Burada dile getirilen, her toplumu sahte bir biçimde "Amerika", "Batı" ya da "İslam" bayrakları altında birleştiren ve kimlikleri birbirlerinden çok farklı bireyler için ortak kimlikler üreten korkunç çatışmalar yıkımlarına devam edemezler. Buna karşı çıkmak gerekir. Bunlar karşısında her zaman hümanist eğitimimizin mirası olan rasyonel yorum yapma yeteneklerine sahibiz. Burada bizi geleneksel ve klasik değerlere dönmeyi emreden duygusal bir dindarlık değil; fakat laik ve rasyonel bir dünya söylemleriyle ilişki kurmayı buyuran bir dindarlık harekete geçirecek.

Eleştirel düşünce resmi veya başka türden bir düşmana karşı savaşa girmek için kendi yolundan gitmiyor. Önceden hazırlanıp tasarlanan medeniyetler çatışmasından uzak, birbirinin üstüne yaslanan, birbirlerinden ödünç alan, derin bir birlikteliği olan, gerçeğe uymayan ve indirgemeci anlama biçimlerinin izin vermediği ortak kültürler üzerinde odaklanmalıyız. Aksiyonun ve reaksiyonun hızlılığı üzerine dayalı bir dünyada daha geniş zaman, daha sabırlı araştırmalar ve devamlı eleştiri isteyen bilim adamlarına güven beslemek zordur.

Hümanizma, alıntı fikirlerle, otoriteye saygı ile değil; bireysel girişim ve kişisel sezgi ile beslenir. Metinler tarihte somut olarak yaşayan ürünler gibi okunmak zorundadır.

Hümanizma tek, hatta şöyle söyleyeceğim, insanlık tarihini bozan insanlık dışılıklara ve adaletsizliklere karşı son sığınağımızdır. Ne önceki nesillerin, ne de hiçbir tiranın, hiçbir ortodoks tutumun hiçbir zaman hayal edemeyeceği seviyede, herkese açık olan siber uzay ile temsil edilen, cesaret verici, demokratik ortama sahibiz. Irak'a karşı girişilen savaştan önceki gösteriler, bütün dünyada var olandan farklı bilgilerle dolu, çevresel çıkarların bilincinde, insan haklarının şuurunda, bizi şu küçük evrende bir araya getiren özgürlüğe kavuşma özlülerinin bilincinde olan öteki toplulukların varlığı olmaksızın gerçeklik durumuna gelemezdi.